

מחזירים עטרה ליושנה

ערוץ נחל עיון מקיים עולם עשיר של צומח וחי הנסמכים על מימיו. מפליו המרשימים, בהם מפל התנור הידוע, מושכים מטיילים רבים. בעקבות הטיית מימיו בחודשי הקיץ, יבש הנחל והמשך קיומה של פנינת טבע ייחודית זו עמד בסכנה. בשנים האחרונות מועברים מים אל הנחל מדי קיץ והדבר מסייע בשיקומו ובהשבת נופיו המרהיבים

כתבה: תמי קורן-רוחם צילמה: גלית רוזן

שמורת טבע נחל עיון (התנור) נמצאת בגליל העליון, בסמוך לגבול עם לבנון וממזרח ומדרום למטולה. נחל עיון זורם מצפון לדרום בתלילות רבה, מתחת בסלע ויוצר קניונים ומצוקים תלולים. הנחל שופע צמחיית נחלים עבותה ואף מושך חיות בר רבות, בהן יונקים גדולים כחזירי בר ודרבנים, ואת ציפור המצוקים הייחודית כתלי, השוהה בחודשי החורף בין מצוקיו. אורכו הכולל של הנחל הוא 17 קילומטר, אך בתחומי שמורת הטבע הוא כשלושה קילומטרים בלבד, שבהם ארבעה מפלי מים גבוהים. מפלים אלה נחבאים בין פיתולי הנחל ומפצים על פער הגבהים במסלול המים במורד קטע קצר זה. גובהו של המפל האחרון והגבוה מביניהם, מפל התנור, הוא כ-30 מטר ועל שמו קרויה השמורה. שביל מטיילים העובר בתחומי שמורת הטבע, לאורכו של הנחל, מאפשר תצפיות נוף מרשימות לעבר ערוץ הנחל הצפוף וקניוניו, ולוקח את המטיילים למרגלותיהם של מפלי המים השוצפים. תכונות אלה של הנחל הפכו אותו לאחד מהנחלים היפים בארץ ולמסלול טיול מבוקש. מטבע הדברים, לנחל חשיבות

רבה בשימור המערכת האקולוגית, המתקיימת בו כפסיפס מורכב של בתי גידול לחים לצד בתי גידול של חורש ים-תיכוני ומקיימת מגוון רחב של מיני צמחים, בהם מינים נדירים וחיות בר שונות.

הבעיה: תפיסת המים במעלה הנחל בקיץ

במקור ניזון נחל עיון בכל ימות השנה משני מעיינות גדולים: עין דרדרה ועין קיסר, הנמצאים בשטח לבנון, וכן ממני נגר עילי וממי שלגים שהפשרו. בעשורים האחרונים הוטו מי המעיינות מערוץ הזרימה בשטח לבנון בתקופות הקיץ, בין החודשים מאי לנובמבר, על ידי חקלאים. כתוצאה מכך הופסקה זרימת המים במורד נחל עיון בתחום ישראל בתקופות היובש, ובשמורת הטבע נותרה רק זרימה משלוש נביעות קטנות: עין סוכרה, עין אשד ועין תנור, הנובעות כל ימות השנה ויוצרות בתי גידול ייחודיים בזכות מימיהן בעלי האיכות הגבוהה. שאר חלקי הנחל התייבשו לחלוטין או חלקית בעונת הקיץ, והדבר פגע משמעותית במערכות האקולוגיות בנחל - בית הגידול המאפיין נחל איתן הפך לבית גידול האופייני לנחל אכזב.

בשנת 2000 חלה בצורת קשה באזור אגן הים התיכון שפגעה בבתי גידול רבים באזור ובייחוד בבתי הגידול הלחים הנסמכים על מקורות מים. כמו בכל קיץ, גם בקיץ של שנה זו הוטו המים של עין דרדרה ועין קיסר אשר בלבנון לתצרוכת חקלאית, והופסקה זרימת המים במורד נחל עיון בתחום ישראל. מיעוט גשמי החורף השפיע על כמות הספיקה של שלושת המעיינות הנובעים בכל השנה בנחל עיון בתחומי השמורה, ושפיעתם קטנה באופן משמעותי. בהיעדר מים היה מצבה של המערכת האקולוגית בנחל בכי רע.

ההחלטה: הזרמת מים ממקור אחר

השנים הבאות היו גשומות יותר אך היה ברור שהמערכת האקולוגית הייחודית והעשירה שהתקיימה בנחל עיון נפגעה וצפויה להמשיך להידרדר בהיעדר זרימת מים קבועה לאורכו של הנחל. בתקופה זו התקיימו דיונים רבים על עתידו של נחל עיון בקרב אנשי מחקר מהאוניברסיטאות ומדענים ברשות הטבע והגנים, שהיו תמימי דעים בדבר החשיבות של הצלת הנחל ושל

מפל התנור בשמורת הטבע נחל עיון - כ-30 מטר גובה

שיקום בתי הגידול הייחודיים שבו. בשנת 2005 התקבלה החלטה על הקמת מערכת לתגבור מים בנחל עיון בחודשי הקיץ, מערכת שתשמור על רצף של זרימת מים בתחומי השמורה בכל ימות השנה. המטרה הייתה לשמור על ערכי הטבע הקיימים בנביעות המקומיות ולשפר את המערכת האקולוגית המתאיבת בקיץ, כך שתחזור לפחות חלקית לקדמותה - למצב שבו הייתה זרימת המים הטבעית בנחל עיון מתחדשת בכל חורף עם שחרור התפיסה של מי המעיינות בתחומי לבנון על ידי החקלאים ובאמצעות זרימה שיטפונית ממי הגשמים. לפיכך נקבע שאפשר להמשיך ולהזין את הנחל בעונות היובש במים ממקור אחר, שאיכותם היא הגבוהה ביותר האפשרית והדומה ביותר

לאיכות מימיו של נחל עיון. למערכת זו של תגבור מים בנחל עיון בחודשי הקיץ נוספו מטרות נוספות, בהן שמירת בתי הגידול של צמחיית הגדות, של החורש ושל הבתה ושיקומם, שמירת מיני צומח ייחודיים במצוקים ובסבך ושמירת המעיינות על הפאונה שבהם. כמו כן, הזרמת המים בנחל עיון בכל ימות השנה נקבעה גם כיוזמה תיירותית שתמשוך בימות הקיץ מטיילים אל המקום.

החששות: השפעת הרכב מים זרים על המערכת האקולוגית בנחל

הרכב מימיהם של כמה מקורות מים הסמוכים לנחל עיון נבדקו ונבחנו כחלופות להבאת המים אל נחל עיון. מימיו של נחל דן, הזורם בסמוך לנחל עיון וממזרח לו, התגלו כמים בעלי האיכות הדומה ביותר לזו של נחל עיון

שביל מטיילים
העובר בתחומי
שמורת הטבע,
לאורכו של
הנחל, מאפשר
תצפיות נוף
מרשימות
לעבר ערוץ
הנחל הצפוף
וקניוניו, ולוקח
את המטיילים
למרגלותיהם
של מפלי המים
השוצפים

נחל עיון זורם מצפון לדרום בתלילות רבה, מתחת בסלע ויוצר קניונים ומצוקים תלולים

במורד נחל עיון

המסלול הארוך: אל ארבעת מפלי המים, מצפורי הנוף ובריכות השכשוך

לפני הכל: אורך המסלול כשני קילומטרים, כשעה וחצי הליכה, והוא מתאים למשפחות. זהו אינו מסלול מעגלי, ומומלץ להשאיר רכב שימתיך בחניון התחתון של השמורה, שבו מסתיים המסלול. בשבתות ובחגים, בחורף ובאביב, מופעל בכל חצי שעה שירות הסעות בחזרה לחניון העליון (בתשלום). הכניסה למסלול הארוך בחניון העליון נסגרת שעה וחצי לפני שעת הסגירה של האתר. **יצאים לטייל:** המסלול מתחיל בחניון העליון של השמורה, הממוקם בפינה הצפון-מזרחית של מטולה. בחניון שולחנות פיקניק ושירותים – לשירות המטיילים. הדלקת אש בחניון מותרת. השביל מתחיל בירידה במדרגות בנויות אל אפיק נחל עיון. מכאן נפרשת רחבה למרגלות מפל עיון, שבו צונחים מי הנחל בעוצמה מגובה של יותר מתשעה מטרים. השביל ממשיך במורד הנחל המתחתך בקניון של סלעי קרטון ומגיע אל מרגלות המפל השני – מפל הטחנה, שגובהו 21 מטר. בצמוד למפל שרידי טחנת קמח עתיקה, שעשתה שימוש במימיו ושעל שמה נקרא המפל. לצד המפל נובע מעיין עין סוכרה וניצבת משאבה ששאבה את מימיו עד שנת 1957 והעבירה אותם לתושבי מטולה.

השביל ממשיך לאורכו של הנחל, חוצה אותו ומגיע אל אזור מפלי האשד. מכאן מטפס השביל על גדת הנחל, דרך גבעת החצבים (הפורחים בהמוניהם בסתיו), ופונה לעבר המצפור הצופה על מפלים אלה. לאחר הליכה קצרה על הגדה השביל מתרחב למרפסת נופית שבה תצפית פנורמית עוצרת נשימה על מורד הנחל, העשיר בצמחיית נחלים צפופה, ועל ראש מפל התנור, שאליו מגיעים בהמשך המסלול. מתצפית זו אפשר אף לראות את המשך התחתרות הנחל בקניון ואת סביבתו.

השביל ממשיך מהמצפור לירידה תלולה. לפני הירידה מוצב על

השביל מתקן של מי שתייה לשירות המטיילים. בתחתית הירידה מתפצל השביל לשניים. מומלץ לפנות שמאלה (לצפון-מזרח) לשביל קצר המוליך אל תחתית מפל התנור הידוע. המים במפל צונחים מגובה של כ-30 מטר אל תוך ארובה טבעית, שנחצבה בסלע במשך שנים רבות כתוצאה מזרימת מים ומסחף שיטפונות. גשר עץ התלוי מעל ערוץ המים הזורמים מוליך אל לב הארובה למרגלות המפל, מקום שבו שולטים שאון המים ורסיסי המים הניתזים בעוצמה ומשרים על המטיילים חוויה רב-חושית מיוחדת.

ממפל התנור חוזרים להמשך המסלול. מכאן אפשר לעלות למסלול היקפי קצר המוביל למצפור התנור (גפני) כדי לצפות במפל התנור מדרום או כדי להמשיך בשביל.

התחנה הבאה והאחרונה במסלול היא שלוש בריכות השכשוך הממוקמות בסמוך לערוץ הנחל, ליד החניון התחתון של השמורה. במקום זה מוסטים חלק ממי הערוץ אל הבריכות וחוזרים לערוץ כמה מטרים משם, לאחר שזרמו דרך הבריכות. שלוש הבריכות בנויות אבן ומי הערוץ הקרירים הזורמים בהן רדודים. הטבילה והשכשוך בבריכות מותרים. משטחי אבן גדולים מאפשרים לטבול את הרגליים בהנאה ולהעביר שעות קסומות בינות צמחיית הנחל העבותה לקול פכפוך המים. שביל בנוי הנגיש לכיסאות גלגלים ולעגלות ילדים מגיע לשפת הבריכה הדרומית מביניהן.

המסלול הקצר: אל מפל המים התנור, מצפור התנור (גפני) ובריכות השכשוך

לפני הכל: זהו מסלול מעגלי, אורכו כקילומטר אחד, הוא מתאים למשפחות ומשך ההליכה בו כחצי שעה. הוא מתחיל ומסתיים בחניון התחתון של השמורה.

יצאים לטייל: מומלץ ללכת בשביל אל מרגלות מפל התנור, להעפיל אל מצפור התנור (גפני) ולסיים בבריכות השכשוך. בחניון שולחנות פיקניק (הדלקת אש מותרת), ברזייה ושירותים, כולל שירותי נכים.

בריכות השכשוך – בריכות מרוצפות אבן המזונות במי הנחל

בשנת 2009 הושלמה הנחת צינור מים באחד מפלגיו המערביים של נחל דן, שנמשך עד חלקו הצפוני ביותר של נחל עיון. חשש נוסף שהועלה היה שהעברת מים מנחל אחד לשני עשויה להוביל גם להעברה של בעלי חיים וצמחים "טרמפיסטים" שאינם מצויים באופן טבעי בנחל עיון. על כן, בטרם החלו עבודות העברת המים, בוצע סקר מקיף של החי והצומח בנחלים דן ועיון בסיוע אנשי אקדמיה מומחים, ותוצאותיו שימשו לבחינה מפורטת של ההשלכות האקולוגיות האפשריות של פעולה זו על החי והצומח בנחל עיון. תוצאות הסקר שהשווה בין עולם החי במימי נחל דן למימי נחל עיון הצביעו על כך שבנחל עיון מגוון גדול יותר של בתי גידול, ובהם בריכות מבודדות המקיימות כל אחת בית גידול ייחודי. נוסף על כך, נמצא שנחל עיון עשיר יותר במיני בעלי חיים מנחל דן. כתוצאה מכך התקבלה ההערכה שהזרמת המים מנחל דן לא תשנה מהותית את מצב עולם החי בנחל עיון ואף סביר שתוספת מים תתמוך בבתי הגידול בנחל ולא תשנה באופן קיצוני את בתי הגידול בבריכות הייחודיות. פרויקט הובלת המים מנחל דן לנחל עיון היה מוכן לצאת לדרך.

הפתרון: צינור להעברת מים מנחל דן לנחל עיון

בשנת 2009 הושלמה הנחת צינור מים באחד מפלגיו המערביים של נחל דן, שנמשך עד חלקו הצפוני ביותר של נחל עיון הנמצא בתחומי מדינת ישראל ושמעביר אליו 80 מ"ק (מטר מעוקב) מים בשעה. המים מועברים בצינור רק בימות הקיץ, בשיתוף פעולה עם אגודת המים "מימי יובל". מאז תחילת הזרמת המים מנחל דן לנחל עיון מתבצע ניטור שנתי מתמשך של צמחיית נחלים ושל בעלי חיים במים, כדי לבדוק את השפעתם על המערכת האקולוגית המקומית בנחל עיון. תוצאות הניטור השנתי מושוות לנתונים שנאספו לפני התחלת העברת המים לשם בחינת השפעת איכות המים הזרים על נחל עיון וקביעת המשך דרכי הממשק בנחל. הזרמת המים בצינור אל נחל עיון משחזרת את ממשק הנחל האיתן בעבר ואת זרימת המפלים המרהיבה בו בכל ימות השנה. הכניסה למים לאורך הנחל אסורה לשם הגנה על המערכת האקולוגית העדינה מפני דריכה על הקרקעית והרחפה של חול. בקצה הדרומי של השמורה נבנו בריכות מרוצפות אבן, המוזננות במי הנחל ומיועדות לשכשוך ולרחצה של המטיילים.